

לזכרו של נתן אלתרמן - במלאות 25 שנה למותו

יום מסוים קוראים את המאמר בן יומו פי כמה וכמה בני אדם מאשר את הספר במשך שנים וייתכן שתהיה לו השפעה חזקה יותר ואף ארוכת טווח יותר מאשר לספר שעלול לסיים את חייו בבית הקברות של ספרים נשכחים.

***

ויכוח דומה בין ה"ארעי" לבין ה"קבוע", בין הספרות לבין הז'ורנליזם, התנהל בסוף שנות ה-20 ובראשית שנות ה-30 גם בארץ ישראל, כשבמרכזו ניצב לא אחר מאשר המשורר אברהם שלונסקי שהוקע ברבים כמי ש"בגד" ביעודו הפואטי והצטרף אל "הדיוטה התחתונה שבה לפי כל חוקי החרושת שלה אינה אלא מהומה של עשייה מבוהלת, בחינת חטוף וכתוב, חטוף ופרסם". בשנת 1925 הצטרף שלונסקי כמתרגם וכעורך, לבקשת ברל כצנלסון, ל"דבר". כשלוש שנים לאחר מכן, בעקבות משבר ביחסים עם ברל, על רקע הפולמוס אם צריך הסופר להיות "סופר של כ"ד שעות" כדעתו, או "חבר כותב" כתפיסת ברל, הוא החל לפרסם את יצירותיו בשיר ובפרוזה ב"הארץ". והנה קם עליו אנין טעם מעולם הספרות וקונן: "שירתנו החדשה שבה חיים משום שמשוררנו פרשו לז'ורנליזם". נכתב אמנם "משוררנו" בלשון רבים, אך שלונסקי הבין מיד כי החץ המורעל כוון בעיקר אליו. במסה שלונסקאית שנונה השיב למקונן בגיליון ה-5,000 של "הארץ" ב-7 בדצמבר 1935, במאמר שנשא את הכותרת "משורר במלכות השישית". בניגוד לגרוס, אין שלונסקי מזכיר לחלוטין את הנימוק החומרי. הוא מעדיף להבליט את הרקע האידיאולוגי לשילוב בין ספרות ועיתונאות. הוא מביא ראיות מרוסיה, שבה גדולי הסופרים והמשוררים כמו פושקין, בלוק, דוסטויבסקי ואחרים, הצטיינו במאמצם למתוח את קו החיבור בין "היוצר בפונקציה היום טובית שלו ובין עולם העשייה, הבונה את האומה ואת האדם, בניין יום ויום ומתוך כך גם בניין עדי עד". במובן זה - אומר שלונסקי - רוסיה היתה תלמידה של צרפת, שהיא "הארץ למופת מבחינת הקונטקט שבין הסופר ודעת הציבור. כמעט שאין אתה מוצא בספרות הצרפתית סופר בעל שיעור קומה שלא הגיד את דברו מעל במת העתון". והיפוכו של דבר - גרמניה. שם טיפחו קו הבדלה ברור בין "חיי עולם" (של הסופר) לבין "חיי שעה" (של העיתונאי). ומה היתה התוצאה? שלונסקי מצטט דברים שאמר תומס מאן מארץ גלותו, שמשמע מתוכם כי לסופרים בגרמניה לא היתה השפעה משמעותית על חיי היום יום. וממשיך שלונסקי: "לא במלחמה כבש הפלדפבל את העם, אלא כאסוף ביצים עזובות, משום שבשדה החיים לא היה לו דו קרב בכלל. הקולטורה ירום הודה, שכנה בבדידות מזהירה בזבול עליון, בדולה מן החולין, והנה נקנסה על 'עליונותה' על 'פרישתה מן הז'ורנליזם'." ומה קרה - שואל שלונסקי - בארץ ישראל? בניגוד לחיינו בגולה, שם היתה לסופר העברי השפעה גדולה, כאן ניטלה ההשפעה מן הסופר העברי, שאבותיו בגולה היו קברניטי האומה. האם זו היתה בחירה חופשית שלו? האם היה זה ויתור מרצון על ההשפעה? האמנם שינה הסופר את טעמו? "לא הסופר השתנה" - משיב שלונסקי לשאלות רטוריות אלה. "התנאים האובייקטיביים נשתנו. המולדת החזירה לאומה את הפלג גוף שלה, את החולין כשותף בתרבות. ולשותף הזה לא הספיק עדיין הסופר העברי להסתגל". ועוד: "אי בטחון מדבר מגרונם של המתנערים הללו, אי אמונה בייחוס של עצמם ומכאן ההכרזה

מעשה נורא שהיה בסוף שנות ה-20. אחיו של יצחק בשביס זינגר, ישראל יהושע זינגר, אף הוא סופר יידיש ידוע ויש אומרים אף גדול מאחיו הצעיר, החל לפרסם בעתונות האמריקנית (לא בשמו המפורש אלא בשם עט) כתבות מפולין. בקיצור, הפך רחמנא ליצלן ל"ז'ורנליסט". מיד בהיוודע הדבר קמו סופרים ומצנטים יפי נפש, והחלו לשפוך קיתונות של דברי גנאי על הסופר ש"בגד". הגיעו הדברים לידי כך שזינגר הנפגע טרק את שערי ההיכל בו מלך שנים רבות והודיע כי הוא נוטש את שדה ספרות היידיש ומכאן ואילך יקדיש את עטו לעבודה עתונאית בלבד. הסופר והמסאי משה גרוס (גראס) פירסם בעקבות השערוריה בכתב העת היהודי-אמריקני "דער אויפקום" (תקומה), ביולי 1928, מאמר גדול שכותרתו: "האם רשאי סופר יהודי להיות עתונאי?". גרוס אמנם מוכיח את י. זינגר על הצהרת הכוונות שלו לנטוש את הספרות לטובת העתונות אבל בעיקר הוא תוקף, ובחריפות מאין כמוה, את אותם "צרייהמוחיך" שברשעות ובטפשות ירדו לחייו של זינגר.

האם למען התענוג שבכתיבה בעתון החלו סופרים יהודים לכתוב בעתונות? - גרוס מנסה לסנגר על שורה שלמה של סופרים יהודיים בפולין, באמריקה, בגרמניה ובארצות אחרות, שנאלצו להסתייע בעבודה בעתונות לפרנסתם. "מרצון או בעל כורחו נחצה סופר כזה לשניים: הוא משורר בספרות ועיתונאי בעתון. הוא חי בשני עולמות, עולם של קודש ועולם של חול. גורלו כגורל כל האמנים הגדולים בכל הזמנים: הוא גם אמן וגם בעל מלאכה".

החרו החזיקו אחרי גרוס גם סופרים אחרים, ביניהם מלך ראוויטש שמקריב על "המשורר שמקריב את היום למען המחר והעתונאי שמקריב את המחר למען היום, העתונאי שעושה מלאכתו בחיפזון ועבודתו מוגבלת במקום ובזמן בעוד שהסופר חוצה גבולות פוליטיים ללא שום קושי ומבקיע את חומות הזמן". הקדים בוויכוח את גרוס הפובליציסט והמבקר נחמן מייזל, עורך כתב העת הספרותי היוקרתי "ליטערארישע בלעטער" ("דפים ספרותיים") שפירסם ביומן "היינט", מאמר בשני חלקים, שכותרתו "עתונות וקוראים".

מייזל אינו מזלזל בהיבט החומרי שהביא את רוב הסופרים היהודיים להזדקק לעתונות. עם זאת, אין לו ספק שאלמלא העתונות היומית היהודית, הרי שיצירות רבות וחשובות של שלום עליכם, שלום אש, שניאור, אופטושו ואחרים, יצירות שהפכו נכסי צאן ברזל בספרות היידיש, לא היו רואות אור כלל. מאידך עשו, לדעתו, הסופרים-העתונאים להעלאת רמתה של העתונות היהודית ובעיקר של החלק הספרותי שלה ובעקיפין תרמו הרבה להפצת הספר העברי. לפי מייזל, העתונות היא דירת הארעי של הקורא ואילו הספר - דירת הקבע שלו והגבולות ביניהם הן לעיתים מטושטשים. (מאמר על מחלוקת זו על מקומו של המשורר במלכות העתון ושל העיתונאי בהיכל הספר והדיה, פרי עטו של נתן כהן, מתפרסם בגיליון זה).

אולי היה ואולי לא היה לנגד עיניהם של הסופרים היהודיים שהתפלמסו בנושא, פיליטון מסוים של תיאודור הרצל, שכבר שנים רבות לפנייהם העלה את האבחנה הזו בין הספר שנכתב "למען הנצח" לבין העתון שהוא יצור בן יומו. אומר הרצל: הכותב את הספר מצפה שיהיו לו קוראים שנים רבות, דורות רבים. ואילו את המאמר קוראים רק ביום הופעת העתון. אף על פי כן, באותו

המתרברבת "פוי, ז'ורנליזם!"

שלונסקי לא היה כמובן הסופר והמשורר העברי הראשון מן השורה הראשונה בארץ ישראל שהצטרף מרצון אל מה שהוא מכונה "המלכות השישית". קדם לו אורי צבי גרינברג סוער המזג שהבין לפניו את חשיבות האמירה מעל דפי עתון יומי ואם צריך – בכתב עת שהוא עצמו הינו מוציאו לאור, עורכו וכותבו הראשי. כזה היה, למשל, ה"סדן" שלו. וקדמו לו בארץ ובגולה האריות שבחבורה י.ח. ברנר ומ.ג. ברדיצ'בסקי, אחד העם וראובן בריינין, זאב ז'בוטינסקי, נחום סוקולוב ושורה ארוכה של "אשלי רברבי", כהגדרתו של שלונסקי. נתן אלתרמן, הצעיר משלונסקי, לא פיגר אחריו כלל בהבנת עוצמתו של המדיום ה"ז'ורנליסטי". במסגרת מדוריו "סקיצות תל אביביות" ו"רגעים", שקדמו כרונולוגית ל"טור השביעי" פירסם אלתרמן את תגובותיו העיתונאיות המחורזות שהפכו לימים לטור הפובליציסטי המדובר ביותר. באוקטובר 1934, כאשר נתקדרו שמי אירופה אחר רצח מלך יוגוסלביה במרסיי הגיב אלתרמן בטור מחורז, שמלמד על יכולתו הווידואוואית לשלב את אמנותו השירית עם האמירה העיתונאית האקטואלית: "לרגע חשבנו: הנה! / לרגע דימינו: – כעת! / הנה בחשרת ענניה / הבריקה "סאראייבו ב'ת". ועוד: "ואנו יודעים בנו פנימה/ כי טעם הפחד אחד, / כי אם הסופה לא הקדימה, / אפשר כי גם לא תאחר." והיא אכן לא איחרה לבוא. שהרי מה היא תמצית אמנותו הגדולה של הפובליציסט, "יורשם של נביאי ישראל", כהגדרתו של זאב ז'בוטינסקי, מהי פיסגת הישגו, אם לא יכולתו להשקיף אל מרחבי זמן שמעבר לעכשיו?

***

בטרם ניגשתי לכתובת רשימה זו עיינתי מחדש באחדים מדפיה המצולמים של אנתולוגיה שיצאה בשנת 1923: "העיתונאות הקלאסית" (Klassischer Journalismus) מאת אחד העיתונאים הנוודים ביותר של התקופה היא – אגון ארווין קיש ("הרפורטר המשתולל"), יהודי צ'כי, אחד הסופרים הראשונים שהושלך לכלא בגרמניה עם עלות הנאצים לשלטון. מי בחבורה נכבדה זו של סופרים והוגים שבתקופות שונות של חייהם תרמו מפרי עטם לעתונות היומית? הנה דוסטויבסקי שעבד לסירוגין בכמה עתונים קרוב לעשרים שנה כעורך או כמשתתף קבוע וששת כרכי "יומנו של סופר" הם כל כולם יצירה ז'ורנליסטית. והנה היינריך היינה שבמשך שנים רבות שלח בקביעות רפורטז'ות או מאמרים פובליציסטיים לעתונים. ומצויים בחבורה נכבדה זו בנג'מין פרנקלין והיינריך פון קלייסט, ויקטור הוגו, וולטר, הנריק איבסן ופטר אלטנברג, פייטרו ארטינו איש הרנסנס, שמחבר האנתולוגיה רואה בו "אבי אבות העתונות הצהובה" אף כי בתקופתו לא היו עוד עתונים כלל ואת דבריו היה מפיץ במכתבים ועלונים, וישנו לואי סבסטיאן מרסייה, שב"טאבלו דה פאר" – פיליטונים חריפים שהצטרפו לכדי 12 כרכים – האיר כל פינה אפלה ומוזנחת, או נוצצת וצוהלת של החיים בבירה הצרפתית, חשף "את כל מה שהוסתר וראוי היה לו שיהיה נגלה ואת כל הנגלה שיאה לו להיות נסתר", ושבזכות רשימותיו הודרות הבטן (הפעם פשוטו כמשמעו) למען פתיחת בתי שימוש ציבוריים זכתה בהם פריז בסוף המאה ה-18. וישנו גם תיאודור הרצל עם מאמר הפתיחה בגיליונו הראשון של עתונו "די ולט", ב-3 ביוני 1897. אותו מאמר-מניפסט שפותח בהכרזה

הגאה-מתגרה: "שבועוננו הוא "Judenblatt" ("עתון של יהודים" בתרגום מילולי, אך ביטוי בעל קונוטציה אנטישמית מובהקת). "אנו נוטלים ביטוי זה – כותב הרצל – שנועד להיות משפיל, והופכים אותו למלה של כבוד."

היום אנו מחייכים אולי כשאנו קוראים את שאלתו של משה גרוס "האם מותר לסופר להיות עתונאי?" או כשאנו קוראים את האפולוגטיקה של שלונסקי על "המשורר במלכות השישית". מי מסופרינו אינו מודע היום לעוצמתה של התקשורת על כל ענפיה? מי מהם אינו מבין היום שבלעדי ה"פוי, ז'ורנליזם" הזה, שלפעמים הוא לצערנו ה"פוי" במירעו, לא תיתכן מעורבות והשפעה על חיי החברה והתרבות, על מהלך הפוליטיקה ואולי אף על מהלך ההיסטוריה? מן הראוי שהיה קם אצלנו "אגון ארווין קיש" כזה ולקראת סוף האלף מכנס באנתולוגיה מאמרים – דווקא מאמרים ולא ספרים – ש"עשו היסטוריה", מאמר אחד או שניים של כל סופר עתונאי במאה הנוכחית. הרבה ידע, חוכמה ו...אומץ לב דרוש לחיבור כזה. מי ימנה ויספור את הסופרים שבאו אל העתונות מכל קצווי הקשת הפוליטית, מכל זווית של השקפת עולם, שהציתו ויכוחים סוערים, גרמו ל"פרשיות", העמיקו או היקהו עוקצן של מחלוקות, הביאו לשינוי החלטות פוליטיות, קידמו עניין חברתי, תרבותי ואמנותי, או חוללו רעידת אדמה מוסרית עזה. האחד בדברי תוכחה מרים והאחר בבינת עצתו. זה בפתוס נבואי וזה בברק הגיונו. מידיעה אישית אני יכול להעיד באיזה רטט של יראה וציפיות, היה מוריד נתן אלתרמן בדפוס "מעריב" את מאמריו הפובליציסטיים, בימי הפולמוס הלוחט על "ארץ ישראל השלמה". ולא אזכיר כאן שמות סופרים אחרים, מהם ידידים וחברים שעמהם עשיתי תחת גג אחד שנים רבות באכסניות עתונאיות שונות.

***

לאלתרמן העתונאי אנו מקדישים הפעם את שער החוברת שבה ידובר בארבעה סופרים-עתונאים, רחוקים כרחוק מזרח ממערב איש מרעהו, בביוגרפיה האישית והספרותית שלהם, בתימטיקה שלהם, בנטייות לבם וברמת שליטתם בכלים שבחרו להתבטא בהם. האחד – אלתרמן עצמו שעליו ועל מי שקדמו לו ומי שהלכו בדרכיו מרחיב את הדיבור ד"ר זן אלמגור שכבר הקדיש מסה נרחבת לז'אנר הטורים המחורזים בעתונות בגיליון הקודם של "קשר". לאחר שכבר החלטנו סופית לאמץ את אלתרמן לחיק המשפחה הז'ורנליסטית, ללא כל "אבל" ולהטביע את דיוקנו בשער שהוא מעין "לוגו" שלנו, הופתענו לראות בגיליון ישן, משנות ה-40, של "הארץ" את שמו של נתן אלתרמן כ...עורך אחראי של העתון. השני – הסופר והמשורר הדו לשוני הרגיש, אינטלקטואל שקנה השכלה חילונית במרכז של אירופה ושהטביע חותמו על דור שלם, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (מ.ג. בן גריון). עליו כותב ד"ר אבנר הולצמן ומביא אסופה מרתקת של חילופי מכתבים בין ברדיצ'בסקי העתונאי והסופר לבין עורכו, נחום סוקולוב. בחליפת מכתבים זו נחשף פן יוצא דופן של ברדיצ'בסקי: מועקות נפש ומצוקה חומרית שמתבטאת בשיג ושיח בלתי פוסק על שכר סופרים (מוטיב זה חוזר ונשנה גם בשורה של מכתבים שפורסמו בשעתו ב"מאזניים" מביאליק ואליו ומברנר ואליו). במכתביו של סוקולוב אנו גם מתוודעים אל העורך עצמו ששואף לעשות מעתון יהודי קרתני-למדני עתון אירופי מודרני, שבו תינתן עדיפות ל"טלגרמה

מי שהיה עורך היומון "די טאט" (המעש) בווארשה ולימים אחד משלושת ראשי לח"י בארץ. דמיון יוצר חבירו לקלילות כתיבה אצל אורקע נאכאלניק. העתונים היהודיים בפולין ואף מעבר לים נלחמו על הזכות לפרסם את פרקי הרומאנים שכתב במיוחד למענם. "אחרון אחרון קדוש" אמרתי עליו. כי אם גם לא נחרת שמו בשורה הראשונה של סופרים יהודיים בתקופתו ובודאי לא בין דרי האולימפוס הבלטריסטי והשירי שתהילתם תהילת-נצח, הרי ראוי הוא כי יזכר כאחד הראשונים שהפציר בראשי הציבור היהודי בווארשה להתחיל בהתנגדות מאורגנת לגרמנים ומשלא נענה על ידם, הקים תא מחתרתי משלו למלחמה במכונת ההשמד הנאצית. הוא נתפס יחד עם שני חבריו תוך כדי ניסיון לחבל ברכבות שהובילו חיילים גרמנים. לפי סיפוריהם של עדי ראייה, הוליכו אותו חיילים גרמנים כבול באזיקים אל מקום ההוצאה להורג, אך בדרך קם על אחד מאנשי הס.ס., תקע את צמד אגרופי הברזל שלו בפרצופו של הגרמני ופצע אותו קשה. בו במקום ירו הגרמנים בו ובשני חבריו לתא ורצחוהו, לעיני עוברים ושבים. מובטחני שנתן אלתרמן לא היה מהסס להרים כוסית עם שלושת שכניו אלה בחוברת: שלושתם סופרים, שלושתם עתונאים, שלושתם סופרים-עתונאים והוא – המשורר של ארועי היום, השבוע והתקופה – ראש וראשון להם.

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)

מבלגרד" על מאמר עיוני ושהמאמרים בו יהיו קצרים וכפופים לפי הצורך לשיקולי עריכה ענייניים. הסופר-העתונאי השלישי שידובר בו – נפתלי הרץ אימבר, מחבר "התקווה", דמות טראגית של בוהמיין אקסצנטרי, עני ומרוד, אלכוהוליסט, "מלך השנוררים" כפי שכונה בזמנו ושיש אומרים שדמותו שימשה מודל לישראל זנגוויל לדמות הספרותית שלו – מלכיצדק ב"ילדי הגיטר" שלו. נע ונד היה האיש. פטריוט נלהב של ארץ ישראל וחלוציה אך גם תמהוני שקוע בעולמות של קבלה ומיסטיקה, שמפיץ את תורתו בכל רחבי ארצות הברית. אימבר השתתף בעתונים רבים ואף הוציא כתב עת משלו מוקדש לענייני קבלה, כתב עת של איש אחד, "אריאל", שלא האריך ימים. ואחרון-אחרון קדוש: טיפוס מיוחד במינו בתולדות העתונות היהודית בפולין, עבריין שהיה לסופר ועתונאי וקדם בכמה שנים בז'אנר הזה לז'אן ז'נה, אם גם לא בעוצמת כשרונו של הצרפתי המבריק, בוודאי לא בתמיכה מוסרית נלהבת של סופרים משיעור קומתם של ז'אן קוקטו וז'אן פול סארטר, כשה האחרון מכתיר את הביוגרפיה של ז'נה: "הקדוש ז'נה, שחקן וקורבן". ולא הפריע לו שז'אנה הקדיש אחד מספריו לפושע שרצח שישה אנשים והוצא להורג. יצחק פרברוביץ' – זה היה שמו האמיתי של האיש, שבו אנו מדברים אך הוא נודע ברבים בעיקר בשם העט שלו ושם הכלא שלו "אורקע נאכאלניק" (הגנב החצוף). כל יצירה שלו, בידיש וגם בפולנית, הפכה לרב מכר כשצבע הדפוס עודנו לח בדפיה, בעיקר בשכבות העממיות של קוראי העתונים, שעצרו נשימתם בציפיה לפרק הבא של סיפוריו רבי התהפוכות. את סיפור חייו מספר בחוברת זו בן עירו, הסופר היידי אברהם קרפינוביץ ומילואים ביוגרפיים מובאים מרשימה של נתן ילין מור,